

ՊԱՏԿԵՐ

ՀԱՆԴԵՍ ԿԻՍԱՄՍԵԱՅ

ԵՕԹՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ ԹԻԻ 9

15 Օգոստոս 1896

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ

ՏՊԱՐԱՆ.

ՃԻՎԵԼԵԿԵԱՆ

Պատշաճ Այն ճառարէնի թիւ 20

1896

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

- 1 Դեմնադամբանք Հռոմայ.
- 2 Երկրաբանական.
- 3 Աստղաբաշխական.
- 4 ՎԱՐՔ Ս. ՄՈՆԻԲԱՅԻ — ՅՈՎՀ. Վ. ԱՔԷԼԷՆ:

Պ Ա Տ Կ Ե Ր

Հ Ա Ն Դ Ե Ս Կ Ի Ս Ա Մ Ս Ե Ա Յ

ԵՐԽԵՐՈՒ ՏԱՐԻ

ԹԻՒ 9

15 Օգոստոս 1896

Գևորգադարանք Հրովնայ

(Շարունակութիւն անցեալ բուհն)

Հալածանքն սկսաւ 303ին. նորաչէն եկեղեցիքն յաւար եւ
կաղարուա եւ 'ի հուր գնացին: Պաշտօնապէս յանձնուած ստոր-
երկրեայք զրաւեցան: Գեանադամբաններու մէջ պարուրուած
նահատակաց մարմինքն որպէս զի պղծութեանց չմտնուէին՝
հաւատացեալք հապճեպիւ փոխադրեցին, եւ ճամբաներն որմե-
ցին շտապաւ, որպէս զի Սրբարանք անմատչելի մնան հեթանոս
ձեռաց, որոյ մինչեւ այսօր նշանքն յայտնի են: Կալկեատեան
դամբարանքն՝ զորս Կեկիլեանք նախրած էին Զեփելոֆնոսի,
յորում էր Ս. Կեկիլեայ հանդատարանն եւ Գ. դարու հայրա-
պետացն Հաովմայ՝ ծածկուեցան 'ի սպառ հոլով: Թուի թէ
296ին վախճանած Կալիոս հայրապետին ալ մարմինն՝ զոր նախ
այլ դամբարանի մէջ դրած էին, փութացին բերել եւ ծածկել
ունդէն: Հալածանաց ժամանակակից կրկին հայրապետքն Մար-
կելլեանոս եւ Մտրկեղոս իրենց նախորդաց հետ չթաղուեցան,
այլ տունձինն Պրիսկիլլա անուն հաւատացեալ մեծահարուստ
տիկնոջ Գեանադամբանին մէջ. զոր սեպհական ստացուածք
ըլլալուն համար՝ հալածիչք չէին զրաւած: Այս Գեանափոր
դամբարան զեկեղեցիութեամբն առաջինն էր Հաովմայ մէջ: Սոյն
հալածանաց ժամանակ Կ'երեւել թէ մեծազոյն որոհ մը փորած

են աստ հաւատացեալք, երկաջնութեամբ եւ բարձրութեամբ զարմանալի, ուղիղ անկեամբ զիրար հասանազ քսանուիրեք սրահներէ կազմուած. յորում սպտոնալեաց վտանգներուն կ'ապաստանէին հաւատացեալք ծածուկ զոներէ. սակայն ասոնց բնաւ մոռնալու դրաւեալ գերեզմանքն, յորս Կալլիստեանն՝ 307 ին զրուած մահազդ արհանաղիր ունիւ Սյս ժամանակի դործ են նաեւ Գեներոզայի եւ Կասատուտի դամբարանք:

Միլտիազեայ հայրապետութեան ժամանակ 310ին գրաւեալ գերեզմանք վերստին ետ արուեցան յարքունուստ. եւ ժամանակ մը յետոյ նոյն հայրապետ իր նախորդին Եւոնեայ մարմինն Կալլիստեան գերեզմանաց մեծազոյն խցին մէջ ամփոփել տուաւ: Դեռ եւս խոհեմութիւնն թոյլ չէր տար Ս. Կեկիլեայ եւ նախկին հայրապետաց գերեզմանատեղւոյն եւ մերձակայ սրահից հողն պարպել ու անցըն բանալ:

Կաստանդիանու ընդդէմ Մաքսենտի տարած յաղթութեամբ ըն՝ Եկեղեցւոյ խաղաղութիւնն ապահովեցաւ: Լիկիանոսի եւ Կոստանդիանու 312ին 'ի Հռովմ հռչակեալ առաջին հրովարտակն՝ Քրիստոնէից հրաման կուտար իրենց սովորական ժողովներն կատարելու, ազատօրէն հետեւելու իրենց պաշտամանց եւ կործանեալ կամ գրաւեալ եկեղեցիքն վերստին հաստատելու: Եջորդ տարին 'ի Մեկիլեան (Միլան) երկրորդ հրովարտակ մը կը հռչակուէր նոյն կրկին ինքնակալաց անուամբ, որով Քրիստոնէութիւն հաւասար կառավարչութեան ազատ կրօնք կը նկատուէր. ո՛վ որ հաւատացելոց հասարակութեան վերաբերեալ կալուած մը յարքունիս գրաւուած ժամանակ զնաժ էր կամ ընծայ ընդունած՝ խկոյն ետ պիտի տար, արքունի զանձին ընդունելով իր փոխօրէնն: Այլ եւս ապահով էր Քրիստոնէութեան յաղթանակն. Միլտիազէս հայրապետ որ Լատերանեան պալատին մէջ բնակեցաւ՝ վերջինն եղաւ Կալլիստեան Դեանու դամբանաց աննկեաց միւոյն մէջ թաղուողներուն: Իր յաջորդքն Սիլվեստրոս, Մարկոս եւ Գուլիոս Դեանադոմբանաց վրայ կառուցուած աղօթարանաց մէջ ամփոփեցան: Այս օրէն սկսեալ այլ եւս սոյն Դամբարանաց մէջ թաղելու սովորութիւնն սկսաւ նուազիլ, աղօթատեղեաց կամ արատքին գերեզմանաց մէջ շտանալով: Այսու հանգերձ Կոստանդիանոսի եւ իր սրբոյն ժամանակ զեռ նորանոր ստորերկրեայ փառաւորներ եւ մեծամեծ Դեանադամբաններ կը բացուէին: Այս ժամանակի դործ են Սրբուհւոյն Ստիրայ գերեզմանին առաջին յարկն. Բալլինեայ

ընդարձակ գերեզմանն, Հռովմայ Գեանադամբանաց ամենէն ճարտարագործն, զոր Կոստանդիանոս Նուիրեյ Ս. Մարկոսի հայրապետին թուականներէն յայտնի կ'երևի՝ որ 338էն մինչև 360 շնչեցեցոց երեք մասին երկուքն հողոյ առիկ կը թաղուին: Այս պահուն գործն է Կալիստեան գերեզմանաց ընդարձակագոյն դամբարանն: Դ. դարուն վերջերն Գեանադամբանք ուխտադնացութեան սրբալիարեր կը դառնան. Դամբարանաց ոմանք՝ ինչպէս Ս. Աղնեոս, Ս. Լաւրենտեոս, Ս. Դոմիտիլեայ՝ գեանափոր եկեղեցիներու կերպարանք կ'առնուն: Այս փոխութեամբ, յորս գողցես բաւական աւերմունք գործուցան, Ս. Դամասոսի հայրապետութենէն առաջ կամ ետեւ են. ոչ երբէք իր ժամանակ. վստն զի սա խղճիւ չափ Գեանադամբաներու անաղարտ պահպանմանն կը աքնչի: Իր գործն եղած է Մարտիրոսոսաց գերեզմանքն եւ հանդստանոցքն կճեայ կամ ապակեայ քանդակներով՝ մերթ եւս ոսկեայ զարդոք եւ պատկերներով զարդարել. ուխտաւոր հաւատացեցոց բազմութիւնն ամբարկելու յարմար սրահներ ընդարձակել, Դամբարանաց մօրց սանդուղքն ընդլայնել, Ընդհանրապէս տաճարք Դամբարանաց վրայ գեանին երեսն 'ի վեր կը բարձրանային. եւ հաւատացեալք ստորերկրեայն ողջունելէ եւ ուխտերնին կատարելէ յետոյ՝ կ'ելլէին վեր, 'ե տաճարն, տառաւածային խորհրդոց պաշտաման: Պրատնեափոս բանաստեղծն որ Դ. դարուն վերջերս այցելեց Հռովմ, Տիբուրտինեայ ուղւոյն վրայ գտնուող Ս. Հիպոլիտեոսեայ Գեանադամբանն զիմօղ ուխտադնացութեան (օգոստ. 13) կենդանի նկարազերն կ'ընէ այսպէս.

«Ինքնակալաց քաղաքն հեղեղի նման ամբոխ կը ժայլէ.
«Ոտմիկն եւ աղնուատոհմ խառնիխուռն գէպ յայդ Սրբարանն
«Կը զիմեն՝ ուր հաւատքն կը մղեն: Այրեան գրունքէն նսու
«Երկար թափոր մը կը յառաջէ գէպ 'ի դաշան: Հռովմայ
«Շրջակայ բոլոր ճամբաներն չփոթ աղմուկն կը հնչէ. Սբ-
«Բուռեանց բնակիչն՝ Նարոբիոյ շինականքն՝ կուզան. Սամ-
«Նեցին՝ սիւրբն Կապուտայ քաղաքացին եւ Նալեայ՝ հոն են:
«Այր, կին, աղայ, զուարթ կը փութան նպատակին: Ըն-
«դարձակ դաշտերն հազիւ կը բաւականանան այդ ուրախ
«Պամբոխն տանել. եւ ուր լայնածաւալ կ'ըսենք միջոցն՝ ան-
«ձուկ է իրենց համար: Անշուշտ այն փառալիկն՝ ուր ամբոխն
«Կ'ընթանայ՝ ընդարձակ մուտքն բազմութեան համար նեղ
«Կուգայ. սյլ քովն ուրիշ տաճար մը կայ, տրքայտիտն ճո-
«ղութեամբ մեծացած, ուր ուխտաւորն աղատ կը մտնէ:»

Մարտիրոսաց ցոյց տրուած այս մեծ պատիւն հաւատա-
ցկոյց կողմանէ՝ ոչ միայն ՚ի կենդանութեան էր՝ այլ եւ զկնի
մահուն։ Որով շատերն վկայից չորհոյց մասնակից լինելու փա-
փաքանօք՝ իրենց չիրիմքն Գեանադամբանաց մէջ անոնց մօտ
կանգնել կուտային. այս սովորութիւն յետոյ Եկեղեցեաց մէջ
թաղուելու պատճառ տուաւ։ Այսպէս Կալիստեան զամբարա-
նոց միջի Լիբերեան թաղին հիմնիչք՝ երրորդ անգամն ըլլալով
Կալիստ հայրապետի (վկայի կամ խոստովանողի) մարմնոյն նըշ-
խարքն փոխադրեցին այդ նոր թաղն։

Գ. զարու վերջերն կ'ըսիսին զեղծմունք. առանձնականաց
ձեռք մնալով Գեանադամբանքն՝ շատ տեղ վկայից հանգստա-
նոցաց զէմ առ զէմ քանդակներն աւրելով առանձնական զե-
րեղմաններ կը շինուին։ Անկումն կ'ըսիսի, 373էն մինչեւ 410,
յորում Ալարիկոս Հռովմայ տիրապետելով, Գեանադամբանաց
իրբ գերեզման գործածուին կը զտղրի, առանց ուխտադնա-
յութեանց խափան լինելու։

Գոթացւոց յարձակմամբն Գեանադամբանք եւ Եկեղեցիք
շատ կը փնտրին, մանաւանդ Սրբոյն Բրիւսանթիկոյ եւ Դա-
րիայ, Աղեքսանդրի, Վիտալի, Մարտիալոսի եւ Դիոկլիսեայ զե-
րեղմանք։ Այս աւարտութեանց եւ քարոքանդին հետեւանքն
կ'ըլլայ՝ առ ահին քաղաքին մէջ հաստատեաց գերեզմաններ
կառուցանել մինչեւ Ատաղաւոց յարձակումն։

Սակայն հայրապետք յաջորդաբար ամեն աւերմունք դար-
մանել կը փութային. Գոթացւոց աւարն ու աւեր զարմանելու
ժամանակ կ'ըսէ Պատմութիւնն՝ Վիզիլոս հայրապետն ազի տը-
ցունք կը թափէր Յովնան Գ. 568ին «նահատակաց գերեզ-
մանքն կը նորոգէ. եւ իւրաքանչիւր կիւրակից հացն ու գի-
նին ու մօմն՝ մը նրամայէ Լատեքանու գանձարանէն հատու-
ցանէ»։ Քահանայք եւ ուխտաւորք տատաւածային խորհուրդքն
կը մատուցանեն վկայից հանգստարանոց վրայ, զոր սպա Գրի-
գոր Գ. 731ին միայն տարեդարձին կը հրամայէ կատարել։ Շատ
Գեանադամբաններու մօտ մենաստաններ կը կանգնին, ուխտա-
ւորաց համար սենեակներով. ինչպէս է զարու սկիզբն զրուած
արձանադիր մը Ս. Պաւլոսի գերեզմանին հոյակապ նորոգու-
թիւնքն յիշելով կը թուէ։

Վերջին յարձակումն կը կրէին հռովմէական Սրբալոյրք
Լոմբարտաց ձեռամբ։ Ազիոզորմ տեսարան էր Եկեղեցեաց եւ
Դամբարանաց աւերումն։ Սրբոց մարմնք գերեզմաններէն

հանուած, չիրիմք մանր մանր փոշիացած, արձանազիրք եւ յիշատակք խորտակած: Հասարակաց եռանդն բոլորովն մարած՝ հայրապետաց որչափ ջոնից ու ճգանց արդիւնք եղաւ նորումն: Ագրիանոս Ա. վիպից եռանդեամբ բորբոքելու համար զճաւատացեալս՝ օգուով չափ կը ճգնի տաժանելի վաստակօք նորոգել զտաճարս եւ զգամբարանս: Լեւոն Գ. 'ի զլուխ կը հանէ աշխատութիւնն: Իսկ յաջորդքն փոխանակ նոյն ոգւոյն՝ լաւ կը համարին սրբոց մարմինքն հանել եւ տաճարաց մէջ փոխադրել: Յարութիւն Ա. 817ին յուլիս 20ին երկուհազար երեք հարիւր մարմին 'ի Հռոմ կը փոխադրէ. նոյնպէս Սարգիս Բ. եւ Լեւոն Գ. հայրապետք:

Միջին դարու մէջ հաղիւ քանի մ'անգամ Գեանադամբանաց ուխտագնացութիւնն կը յիշուի. կը մոռցուի զրեթէ յիշատակն անդամ ԺԱ. ԺԲ. դարուց մէջ քանի մը մենաստանաց շնորհիւ մերձակայ Դամբարանքն այցելուենք կ'ունենան ԺԳ. դարուն երեք եկեղեցեաց մօտակայքն ուխտեր կ'ընդունին. Ս. Վաղենտինուս, Ս. Հերմեայ, Ս. Ստաուռնինոսի ԺԵ. դարուն միայն Ս. Սեբաստիանուս եկեղեցւոյն Գեանադամբանքն կ'երեւին: Ահա Հոսովայ նախածին Քրիստոնէութեան Բնակարանին՝ Աղօթատեղւոյն՝ Ապոստանարանին եւ Հանդիսանոցին հակիրճ սրտամական տեսութիւնն:

ԳԵՏՆԱԴԱՄԲԱՆԱՅ ՆԿԱՐԱԳԻՐՆ

Հոսովայ Գեանադամբանքն կամ Գերեզմանք՝ ուր նախկին եկեղեցին իր բնակութիւնն հաստատած էր 'ի կեանս եւ 'ի մահու՝ յաւիտենական քաղաքին տակն երեք մզոն ընդարձակութեամբ նիստ ունին: Ոմանք աւազուտի հետ հաղորդակցութեամբ՝ եւ ոմանք սակաւք՝ նոյն իսկ աւազուտի տակ փորուած են. կ'ենթադրուի որչափ դժուարութեամբ. ընդարձակ ու անկ սնոն ուղիներով: Իսկ ընդհանրապէս հողաքարի մէջ փապուղիք են Գեանադամբանք. քարէ նուազ զիմպրութեամբն զիւրազործելիք, եւ աւազուտէ շատ աւելի զիմացկուն. որմելու եւ սրահաց եւ սենեկաց չինութեան պատշաճազոյն: Աւելորդ է ըսելն՝ զի Գեանափորք իրարու հետ հաղորդակցութիւն չունին. ջրին երեսէն բարձր են, եւ արդէն իսկ հոսովմէական դաշտաց ողջմունք անհնարին կ'ընեն այդ դադափարն, եթէ երբէք ունենար ռը:

Ինչպէս պատմական մասին սկիզբն տեսանք, Գեորգիոս-Բանք առանձինն ընտանեաց սեպհական Դամբարանն ըլլալով չատ ընդարձակութեան կարօտ չէր։ Այս օրինօք՝ երբ Կալիստեան Դամբարանք հայրապետաց նուիրեցան եւ լայնութեամբ ու երկայնութեամբ մեծցան, առաջին քառակուսին կողմնակի զանազան ուղիներով եւ սրահներով երկրորդ քառակուսոյ մը հաւորդակցեցաւ. եւ այսպէս ընդլայնելով երբ հիւսիսէն Բալբինեայ Դամբարանն հասաւ, զաղար տրուեցաւ. զրացի էին երկուքն, լաւ եւս՝ որմակից, այլ անհաղորդ իրերաց։ Այսպէս էր նաեւ Գերեզմանաց սեպհականութեան նկատմամբ նախնոյն Հոռլմայ օրէնքն։

Ինչպէս կը զօրծուէին այս սքանչելիք. չատ պարզ։ Երկայն չուան մը՝ ըստ երկայնութեան եւ լայնութեան չափոյն. մին հիւսիսէն հարաւ, միւսն արեւելքէն արեւմուտք, կեդրոնին վրայ զիրար հասանելով. սրով կ'ունենամք չորս համակեդրոն սրահներ. խաչաձեւին չորս կողմերն ըստ կամաց երկրորդական ուղիք եւ սենեակ ու սրահ կը կառուցուէին։ Այս կանոնաւ է Կալիստեան Դամբարանն, այսպէս Սրբուհոյն Սոսիբեայ Դժուարինն չորս կողմնակի անկեանց պեղումն էր. սակայն վարիութիւնն ու փորձ կը վստահացունէր պեղիչքն։

Կալիստեան դամբարանաց արձանադիր մը կը վկայէ՝ որ պեղիչ մը տառն աւուրց մէջ սենեակ մը փորեր է։ De Rossiի հաշուով՝ երկու հոգի՝ մին պեղօղ, միւսն հողն ու քարն թափօղ, օրուան մէջ երկու մեար սրահ կրնան բանալ, եւ ութ կամ տասն մեռելոց պահարանն պատրաստել ու որմել։ Պեղիչք կ'երեւի թէ Դ. զարուհ սկիզբէն կ'ընթակեանայ ստորին դաս մը՝ կը կաղմէին, սրոց պաշտօնն ոչ միայն Դամբարանքն կաղմել այլ եւ ննջեցեալքն թաղել, ու նոցա տապանադրերն զծել էր։

(Շարայարեկի)

Երկրաբանական

ՔԱՐԻ ԺԱՄԱՆԱԿՆ

(Շարունակութիւն անցեալ քուէն)

Ուսումնասիրելու զլիաւոր տեղն արուեստանոցքն են. ուր իրենց ճարտարութեանց կիսկատար կամ անյաջող ելքն եւ գործածներն կը դանուին:

Մուրճն. — Գործատանց մէջ ամենէն ստաջին եւ յաճախադէպ գործին է ընդհարիչն կամ մուրճ. որով կոչտ գալլախազն կը կոփէին կը ձեւէին, գործի կամ անօթ կամ զէնք չինելու համար:

Ամեն միծութեամբ ու ձեւով մուրճեր կան. ամենէն սովորականն է եռանկիւն ձեւն. ամենէն միծերուն ստորին մասը երկար է եւ ձեւքով կը բանուի, բթամատին տեղ փսլուած է, որպէս զի գործածութեան դիւր ըլլայ:

Յցուկք. — Մուրճերու քով կը տեսնուին ցցուկներն, այսինքն գալլախազի խճաքարեր, որոնք հարուածի տակ ձիւռ տմբակի ձեւ տուած են: Ինչպէս մուրճերն այսպէս ատոնք ալ ամեն ձեւ ունին: Իրր կացին կամ սակր թուի թէ կը վարէին:

Բեկոյք. — Ընդհարմամբ ոտտած ցից մասերն են բեկոյք, գրեթէ անպիտանք յալլ գործ:

Սակր. — Մուրճէն յետոյ ամենէն կարեւոր գործին. հաւելթածեւ է ընդհանրապէս. այլ երեսներէն մին կորնթարգ՝ միւսն երկարած: Թուի թէ յաճախ ատանց կոթի կը գործածէին զայս. վասն զի մատանց տեղը յայտնի է ոմանց վրայ: Ամենազգի էր գործածութեան նսրատակը. իրր զէնք պաշտպանութեան, որտի, փայտահարուէիսն, միս ծեծելու. . .

Լախտ. — Երբեմն այնպէս մեծ որ ստրատի կ'ազգէ. մէկ հարուածով կարող գանին ջախջախելու: Կը համարին թէ այս գործեաւ եղներու կամ ձիւրու գանկը կը բանային այդ մարդիկ իրենց անդեան համար: Կը պնդեն թէ ատոնք հաւմ ուղեղով կը կերակրէին Իրան է արդեօք:

Սանար. — Ամեն տեսակ ու ամեն ձեւ ունին այս գալլախազեայ գործիք. ասով այդ մարդիկ կենդանեայ բուրդը կը

զղէին կամ սաւուն, եւ իրենց պաշտպանութեան զգեստն կը հնարէին:

Սրածայրք. — Մեծ կամ պղտիկ, ամեն կերպ. ոմանք հաւելթածեւ, ոմանք եռանկիւնի, ոմանք արկածեւ:

Հատիքք. — Ամեն գործինքէ աւելի հատիչներու խնամ տարած են. ոմանց երկայնութիւնն է 0,20 եւ աւելի՝ մեղրի Ողորկ են եւ սրածայր. իբր յետան գործածելով զայլախազն: Ոմանք սղոցանման ատամնաւոր են: Ասոնց մէջ կը գտնուին նաեւ սղոցի նման գործուածներ. միշտ գայլախազէ:

Քարի ժամանակին բաժանումն. — Այս ամեն գործիներն եւ զէնք զոր յիշեցինք՝ չորրորդ դարուն մէջ կը տեսնուին, յորում երկրագնդին վերջին յեղաշրջումն կատարուեցաւ: Եւ այս ընդհանրապէս բրածոյից մէջ. մարդոյ եւ կենդանեաց ոսկրոտւոյն հետ խառն:

Այլ կան ալ զեռ մեզ աւելի մօտ ժամանակներու մնացորդներ, գիտնին երեսն. երկրաբանական ներկայ կոչուած ժամանակին վերաբերողք:

Մարդկային հնադոյն ճարտարագործութիւնն երկրորդէն զանազանելու համար երկու բառ հնարուած է՝ հնաքարային եւ նորաքարային ճարտարագործք: Առաջին ժամանակին մէջ միայն քարն է գործածուած. երկրորդին մէջ զայլախազի կը յաջորդեն մեղմիւս պղինձն եւ երկաթ, եւ միշտ կատարելութեան երեւութիւ:

Հնաքարային ժամանակն ալ իր երկրորդ բաժանումներն ունի. ընդհանրապէս այն տեղերէ քաղուած՝ ուր գտնուած են այդ մնացորդք:

Այս բաժանումներն հաստատողք ուզած են այնպէս հաւատալ եւ հաւատացունել՝ թէ մէն մի բաժանումն երկար դարերու շարք ըլլայ, եւ այս յաջորդաբար ընթացքով անբանն յամբաքայլ ՚ի բանականութիւն հասած: Այսպէս.

Ա. Տիպար. — Առաջին սակրն անկատար մարդոյ միակ գործին եղած. թէ անձին պաշտպանութեան, թէ որսի, փայտահարութեան, եւ ամեն պիտոյից բաւական: Շէլլի (Պազզիա) ընտելաց գործ. ուսկից եւ անունն ստած է Շէլլեան արկար:

Բ. Տիպար. — Մուղիէ հանդրուանին նախկին ընտելիչն կատարելութեան կը գիմէ առ սակաւ սակաւ. սակրն կտնու նաւոր է. սրածայրն ձուածեւ կամ եռանկիւնի, երեսներէն մին ողորկ (Պազզիա):

Գ. Տիպար. — Սոյիւղրէի (Գաղղիա) մէջ սրածայրք աւելի կանոնաւոր ձեւ կ'առնուն. դալինոյ տերուներու կը նմանին. երկու կողմն ալ ճարտար հիւսուած: Երբորդ տատիճան կատարելու թեան:

Դ. Տիպար. — Վերջապէս դարձեալ Գաղղիոյ մէջ Մագաղանացւոյն քարանձաւը նոր տիպար մը կուտայ մարդկային յառաջադիմութեան, քերոցներ, հատիչներ, երկայն եւ նուրբ թերթերու նման: Հնաքարային ժամանակին չորրորդ չրջանն:

Ճշմարիտ է թէ այս բաժանմունք՝ թանգարանի մը մէջ ալդ հնութիւնքն դաստիարակու համար կարեւորք՝ Գաղղիոյ մէջէն դուրս չեն հաներ քայլերնին, եւ նոյն իսկ Գաղղիոյ համար ժամանակի յաջորդութիւն չեն նշանակեր:

Պ. Mortillet այս բաժանմանց հեղինակն ձրի խօսք մը մէջտեղ ձգելէ յետոյ՝ այսօր Գ եւ Դ տիպարներու ժամանակն իրարմէ չուզեր անջատել. այլ զիս քիչ մ'ալ համբերենք Բ տիպարին ժամանակն ալ տիտի կապէ վերջնոց հետ. արդէն իսկ տատրիութիւնք բազմացած են:

Ո՛վ կրնայ համոզուիլ՝ թէ Շէլլի բնակքն միայն սակրն ունեցած ըլլան իբր գործիք, Մուսղիէցիք՝ միայն սրածայրն, Մագաղանեանք՝ միայն հատիչն:

Ի՞նչ է այդ ննա եւ նորաքարային կոչուածին զանազանութիւնն:

Ոգորկ քարին գոյութիւնն է ասոր պատճառ. ոչ թէ տարբական ճարտարութեան դադրելովն, այլ ասոր քով՝ որ գրեթէ նոյն վիճակի մէջ կը մնայ՝ սակրեր կը դանուին ուղորկ ու կոթով: Կոթը կամ եղջերուի եղջիւր է կամ վայտ:

Բաց աստի նորաքարային ժամանակի մնացորդք գետնին երեսն են ընդհանրապէս ու ոչ բրածոյ:

Այս երկու ժամանակներու մէջ երկայն անջրպետ մը կարգեցին. այդ միջոցին մարդկային գործունէութիւնն կը դադրի, ո՞ր զիտէ ինչո՞ւ: Այլ երկար չտեսեց այս կարծիքն ու փոխուեցաւ:

Ամենէն աւելի պարտուպտաշած եւ հաւանական կարծիքն է՝ թէ այս երկու ժամանակաց մէջ մեծ յեղաշրջում մը երկրագնդին վրայ պատահած է. ջրհեղեղ մը ըսենք իբր օրինակ, որ այդ դաշլախազներն տարեր հեղեղահոլին մէջ ձգեր է: Այլ այսօրուան զիմանականք Ս. Գրոց մօտիլ չեն ախորժիր:

Կրկնենք՝ որ ամենէն հին գործ ուած դաշլախազք՝ երկրա-

լանականին ստույցը կոչած ժամանակինն են: Քարի այս կրկին միջոցներուն մէջ պատահածն շատ ընդարձակ տարածութիւն պէտք է ունեցած ըլլայ: սառնարաններու կ'երեւի տիրապետութիւնն: Եթէ ոչ ջրհեղեղ գէթ նման բան մը:

Երնդոց եւ Գիտութեան զուգադիպութիւնն կարծես աչքի առջեւ կը ներկայանայ հոս: Ջրհեղեղն իբր ոչ հաւանական եւ իբր նիւթապէս անհնարին կը մերժէին: Ընդհակառակն երկրաբանք իրենց գիտութեան սահմաններուն մէջ կ'ընդունին այսօր եւ երկրաբանական դարու մը իբր յատկանիշ:

Գուցէ թէ հաւատացելոց ոմանք տոբիկեն՝ թէ այսպէս ընդունելով՝ հրաչքն եւ Աստուծոյ զրկած պատուհանն մերժուի: Այլ հետի մենէ այսպիսի կարծիք:

Անձրեւային եւ սառնային դարու արդիւնք համարելով ջրհեղեղն՝ հրաչքն մերժած չենք ըլլար, խնայէս եւ ոչ իսկ Մեռեալ ծովուն հրաբխին արդիւնք՝ Հինդ քաղաքաց աւերումն: Երկու այդ եղելութեամբ Աստուած բնական պատճառներն 'ի միտս եւ 'ի պատիւ մեղապարտ մարդոյն կը գրկէ: Հրաչքն մարդոյ մեղապարտ զանուելուն եւ ստիպի յեզաչըման զուգադէպ հասնելուն զրայ է: Ի՜նչ, միթէ Պոմպէյ եւ Հերկուլանոն Սոդոմայ եւ Գոմորայ պատուհանին կցորդելու արժանի չէին: Այլ զսոսանք մեր նախնական քաղաքակրթութեան:

Քաղաքակրթութիւն. — Կրնանք հարցունել՝ թէ հնաքաւային դարուն մարդոց կրթութեան չափն ի՜նչ էր, այս խնդրով զբաղօղ շատ գիտնականներ՝ կը նմանցունեն այդ վաղեմի մուղտիկոց վիճակն հիմակուան հիւսիսային կամ հարաւային բնակներու բնակչաց կամ հասարակածայիններու վայրենութեան: ստորնացած՝ ցեղեր, ձկնորսութեամբ եւ որսով ապրողներ եւ միայն բնական պիտոյից հետեւելով բաւականացօղք:

Սակայն այս հին ժամանակաց մարդն դալախաղ գործիներէ զատ ուրիշ բաներ ձգած է իր ճարտարութեան մնացորդ, Ոսկին՝ Վոլոսկին՝ եղջիւրն ճարտար կը գործէր, իր այսպէս զծած պատկերներէն օրինակներ ունինք ձեռքերնիս: Ոսկրի կամ հերձաքարի վրայ քանդակած մարդու՝ փղի՝ ձիու՝ եւ այլ կենդանեաց պատկերն՝ վայրենի կոչելու եւ ոչ մի համարձակութիւնն չտար մեզ:

Քաղաքակրթ ժողովուրդ կոչելու համար արուեստից եւ ճարտարութեանց ամբողջութիւնն խնդրելու հարկ չկայ բնաւ: Անապատներու սեւամորթք վայրենի չեն, ունին կրօնք, ունին

սովորութիւններ՝ եթէ ոչ օրէնք, ընկերական կեանք կը վարեն. եւ սակայն արուեստի եւ ճարտարութեան արդիւնք չեն տար:

Գայլախաղէ գործիններն կրցեր են ժամանակի աւերիչ զօրութենէն պրծիլ. Ոսկրի եւ փղոսկրի հազուադիւս քանդակներն որք հասած են մեզ՝ կը վստահացունեն զմեզ թէ քան զայդ այլ բիւրաւոր ճարտարութեամբ զբաղած են այն առաջին խեղճ համարուած մարդիկն, զորս ժամանակն կերեր ոսկուեր է. որով եւ ոչ մի իրաւամբ կրնանք զանոնք վայրենի կամ մարդակեր կամ հում մսով ապրողներ կարծել:

Մարդոյ հնութիւնն. — Բոլոր եղած գիւտերէն եւ ոչ մին հրաման կուտայ մեզ մարդկութեան զարգացման ժամանակաւ միջոցն զարեւրու չրջանու անջատել. Զրի ենթադրութիւն մ'է այդ դալախաղի նախնական տարրական ժամանակ կոչուածն, միջանկեալ դարաւոր անգործունէութիւնն, եւայլն:

Բնական ժամանակաշախտութիւն. — Այս ամենն բացատրելու համար բնական ժամանակաշափութեան դիմում կ'ընեն: Օրինակի համար, հաշուի առած են գետերուն տղմին տարեկան թանձրութիւնն, եւ գտնուած ցործիններուն խորութեան չափով հետեւցուցած են՝ թէ այսչափ տարի այսչափ զար պէտք է որդէս զի Թիզմի 10, 15, 20, եւայլն մեզր բարձրանայ:

Սակայն այս կերպ հաշիւ ձրի ենթադրութեանց կը յանգեցունէ: Գետերու տղմին աճումէն աւելի անկանոն բան չկայ. որով տարեկան հաշիւն յաւիտեան կրնայ փոփոխուիլ. Նեզուի գետաբերանին վրայ ո եւ է փորձ կատարել բաւական է համոզուելու համար ըսածնուս: Տիզմը վերացած ժամանակ 15 մեզր խորութեամբ կ'ըմինար զանուեցաւ, այն հարստութեան՝ որուն այսօր դամբաններն կը դանուին. մեզր մը զեռ յառաջելով մինչցեալ զիտնական ժամանակաշափք կը խայտալին՝ ուրիշ քար մը ելաւ. Թուականն էր 1849. Եզիպոտի փոխարքային:

Այլք յՄաքարերու թանձրութենէն ուղեցին չափել ալ առաջնոյն պէս այս ալ անկանոն. վասն զի ջրոյ մէջ լուծուած կրոյն քանակէն եւ օդոյ մէջ գտնուած բնածխականին առատութենէն կը կախուի շուտ կամ ուշ թանձրանալն:

Աւելորդ է, անհիմն ենթադրութիւն է ուրեմն մարդկութեան անթիւ դարերով գոյութիւն տալ. Ս. Գրոց եւ աւանդութեան վեց կամ եօթն հազար տուած տարիներն գիտութեան

հատուտաժ մարդկային գործունէութեան եւ յառաջդիմութեան համար չառ իսկ է։ Եւ վստահ զի՝ ըստ ամենուղղափառ աստուածաբանից՝ չենք կարող Ս. Գրոց ժամանակագրութեանն հափաղիտական ճշգրութեամբ չափել, հարկ է դիտնոց քիչ մը ընդարձակ ասպարէզ շնորհել յայտմ։

Տեսակի միութիւն. — Գայլախաղներու ուսումն յայլ առ քայլ կը բերէ զմեզ տեսակի միութեան խնդրոյն։ Ոչ միայն Գազգիտց եւ Եւրոպիայ՝ այլ եւ Ասիայ՝ Ափրիկէի եւ Նոյն իսկ Ամերիկայի մէջ նախնական ճարտարագործութեան արդիւնք կը գտնուին։ զիտեղի է որ ամեն տեղ Նոյն են աշխատութիւն եւ Նոյն արդիւնք։ Միշտ Նոյն մարդն է, իր առաջին բարձրութեանէն ինկած, գաղանաց հետ կը կուտի, անոնցմով կը կերակրի՝ Աստանդական է, իր ցեղին հետ կ'ապրի, որտեղուն ետեւէն կը թափաթի. նախ գուրաններու վրայ, ապա սառնարանաց տեղի տալով՝ կը գրաւէ ձորերն ու հովիտներ, ուր առատ են աղբիւրներ. բնական անձաւներու կամ ձեռակերտ հիւղիկներու մէջ կը պատասպարուի, մորթով ծածկուելով։

Այս առաջին ժամանակի մէջ մշակութեան եւ հովութեան նշան չենք տեսներ։ Այս է հնաքարային ժամանակն. յորում գաղանաց ձեռքէն կը ջանայ պահել զանձն, եւ որով կ'ապրի։

Ապա բնութեան յեղաշրջում մը կը յաջորդէ, ջրհեղեղ մը. պահ մը գաղար է։

Յետոյ մարդն կ'երևի զարձեռլ, այլ այժմ հովիւ է, մշակ։ Նորաքարային ժամանակ, Բարին կը յաջորդէ ապա մետաղն։

Առաջ քայլելով դամբանական արուեստն կ'ըստի ծնունդի. ետայն։

Մարդկային այս նախնական կրթութեանն ոչ միայն գետնին մէջէն ելած մի քանի մնացորդք կը վկայեն, այլ եւ Ծննդոց եւ Երից եւ Յետուայ զիրք. անտաշ քարերու՝ գայլախաղից եւ քարեղէն զէնքերու եւ գործնաց յիշատակն ունին շատ տեղ։

ՀԻՒՍԻՍՍՅՈՒՆ ԲԵՒԵՌԱԳՆԱՅՈՒԹԻՒՆ

Պ. Andrée

Երկար դարերէ 'ի վեր չստ գիտնականաց հաստատ մտածմունքն եղած է անծանօթ. երկիրներ գիմել, մանաւանդ երկրադնտիս բեւեռային սառուցեալ կողմերն :

Մինչեւ այսօր ոչ ոք կարօղ եղած է երկրիս միջօրէականներուն այդ միացած զաղափարական կէտին հասնիլ: Ջիւնի եւ սառոյցի տնադին պատուարք անթիւ ճանապարհորդներու վնասքըն տրոյլիւմ են, եւ բազմաթիւ ծովային եւ ցամաքային զիտնական ուղեւորքն անհետ բրած: Այլ այս անգամ ձիւնախոյար եւ սառոյցի լեռներ Պ. Andrée եւ Պ. Nils Ekholmի ղէմ խափան պիտի չըլլան, վասն զի հին աւանդական ընթացքն թողլով՝ օդաչու ճանապարհաւ բեւեռէն կ'ուղեն սահիլ:

Դիտելի է՝ որ բարեկառնութեան միաձեւութիւնն՝ վաթորկայցիկ չգոյութիւնն եւ օրուան տեւողութիւնն յանդուզն ճանապարհորդիս յաջողութիւն կը խոստանան:

Մթնոլորտաքանական միակ տարր՝ հողմն՝ ամենէն աւելի ու չաղրաւն՝ հակառակամարտ պիտի հանդիսանայ այս ուղեւցնացութեան:

Դիտութեան այս երկու տխրեաններու դժել ուղած ճամբան քննենք: Այս զաղափարական ուղին Սրիցայերկէ մեկնելով ուղղակի գէտ 'ի հիւսիսային բեւեռ կը դիմէ, եւ կ'անցնի Ամերիկայի հիւսիսային ծայրի կէտն Ալասքա հրաւանդանն:

Այս ճամբուն երկարութիւնն է՝ ուղիւ գծով 3600 հազար րամեղր:

Այս երկարութիւն Պ. Andrée ուղեւորութեան զժուարութիւն չկրնար տալ՝ եթէ հովը մեղմ ըլլայ, այսինքն՝ եթէ հարաւէն մեղմիւ փչէ:

Այսպէս՝ համարելով թէ բեւեռին վրայ տիրօղ հովին եւ րադութիւնն ժամուան մէջ 15 հաղարամեղր է, թեթեւ սողախի փչիւնն, երկու հարիւր քառասուն ժամուան մէջ՝ որ է սառնօրէ՝ կրնան այդ երկար ճամբան կտրել, եթէ տոտնդ ուղղիչ խարսխի ճամբորդեն: Այլ Պ. Andrée 150է մինչեւ 200 մեղր միայն բարձրանալ ուղելով օդոյ մէջ՝ ուղղիչ խարսխներու

ձեռքով՝ քսան օր պիտի դնէ Արիցպերկէն մինչև Ալաաքա, 360 հազարամեղրին:

Հովին ընտրուած երազութիւնն ըստ քմաց չէ. 1882 — 1883ին մթնոլորտադանական ուղեղնայտութեան ժամանակ յուրիսի համար Արիցպերկի մէջ որոշուած միջին դօրութեան հալին է: Սակայն Պ. Andrée քսան օրէ աւելի եւ մինչև ամիս մը բեւեռային երկիրներու օդոց մէջ ճամբորդելու կարող կը համարի իր օդապարիկ զունչն:

Բայց չենք կարող ըմբռնել՝ թէ ինչ վստահութեամբ քաջ ճանապարհորդս համոզուած է երեսուն օր շարունակ յաջողակ հով գտնելու:

Այս նպատակաւ՝ բեւեռային չրջանակին մէջ հովերու շրջանին այսօր ամենէն ընդունելի պաշտօնական պարզենք:

Ընդունուած է՝ որ հասարակածային աօթին պատճառաւ այրեցեալ դօռւոյն մէջ գետնին երեսն ալիգետն հովերն կը փըշեն կանոնաւոր կերպով, իսկ բարձր օդոց մէջ հակալիգետն հովերն. որով ցուրտ օդն իջնելով վար կը տաքնայ եւ աւելի տալով ցրտոյն կը տեղափոխի անգագար չրջանաւ:

Հակալիգետն հովերն՝ որոց գոյութիւնն այրեցած դօռւոյն ժայթած հրաբխային աճիւնէն եւ ամօդոց բարձրութիւնէն զանազան փորձերով հաստատուած են, մինչև հիւսիսային բևեռ կ'երկարին միշտ դէպ 'ի վար խոնարհելով:

Բեւեռին մօտերը գետնին վրայէն կը փչեն, եւ դէպ 'ի բարեխառն դօտիներն կը զիմեն բարձրանալով: Եթէ դէպ 'ի հասարակածային չրջանակն մօտենալու ատեն հարաւ արեւմտեան հովին չճանդիպէինք՝ հիւսիսային կլիմային գետնին վրայի հողմն հիւսիս արեւելեանն միայն պիտի բլլար: Այս հակադէմ երկու հողմոց չրջանին իրար հանդիպումն անկանոն հովերու ծնունդ կուտայ, որ հիւսիսային 40°-է մինչև գրեթէ 60° կը տարածուի: Այս չրջանակին հարաւի կողման հողմն հարուային արեւմտաքէն կը փչէ, իսկ հիւսիսի կողմն՝ հիւսիս արեւելքէն:

Եթէ բեւեռային չրջանակն կարենք դժով մը Արիցպերկէն սկսելով՝ պիտի տեսնենք որ օդաչուներու մեկնելու կէտը հիւսիս արեւելեան հողմոյն տիրապետութեան հպատակ է: այսինքն՝ փոխանակ գետնին երեսն զիրենք դէպ 'ի բեւեռ մղող հովին հանդիպելու՝ հակառակ օդային հոսանք պիտի գտնեն՝ որ զիրենք դէպ յեւրոպա մզէ պիտի:

Այլ եթէ ենթադրենք որ յատուկ նպատաւօր պարագայիւ մը յաջողին զէպ 'ի հիւսիսային բեւեռ առաջանալ, ուղւոյն մի մասն յաջող գնալէն յետոյ՝ խաղաղ միջնորդաբ մը մէջ պիտի գտնուին՝ զոր կարելն բաւական յուսակաւօր պիտի ընէ զիրենք։

Իբաւ է՝ որ այդ խաղաղ չրջանակին տարածութիւնը սահմանելու միջոց չունինք ձեռքերնիւ, այլ 600 հազարամեղր համարելով արամադիծն՝ գեռ պակաս է։

Այլ այս ամենն ենթադրական է, զիմանք։

Վերջապէս եթէ Պ. Andrée յաջողի այս երկու չրջանակներն կարել տնայնել, թէ բացառական նպատաւօր հաղմով եւ կամ թէ իր յատուկ յարգարած խոտորիչ գործեալն, ա՛ն առն բեւեռն միւս կողմը հարաւային յաջողակ հոմէ զիրենք բարեխառն չրջանակաց մէջ պիտի մզէ։

Ուստի, հոգմն՝ որ միջնորդաբ ազդակնելուն մէջ ամենէն զօրաւորն է, մանաւանդ երբ իր սահմանաց մէջ է եւ իրմով ինդիրն, աւելի հակառակ քան նպատաւօր կը թուի Պ. Andréeի եւ Պ. Nils Ekholmի առաջարկին։ Յաջող ելք մագթենք։ Յուրիս վերջն ճամբայ ելան։

Լուսանկարի մեջ լոյս եւ դիրք տալու արուեստն

Ամենէն կարեւորն է արուեստական դիրք տալն ըստ ճաշակին․ վրան զի եթէ նմանապիսին (cliché) տարրաբանական գիտութեան հաղարումէկ գործողութիւններով կրնայ փոփոխուել, չկայ միջոց մը որով հետք ըլլայ պատկերի մը պակասութիւնն լուսոյ վրիպումն կամ անճաշակ դիրքն ու զղել։

Թէպէտ եւ տեւորդ թուի ամենուն տարրական կէտն յիշեցունել, այսինքն արեւու դիրքն, այլ քանի քանի լուսանկարներ՝ ոչ միայն նորուք այլ եւ արուեստաւորն անուն ունեցողներ՝ շատ անգամ տեսութեան ամենէն պարզ օրինաց հակառակ արեւու առջեւ կը գործեն ուղղակի։ Արեւմուտքի մի քանի յաջողութենէն զատ՝ որ եւ է պատկերազ իր անզգայ ընթացքին գրեւտ է անյաջող ելքն։

Այս հանրածանօթ կէտին վրայ առանց յամելու՝ օւրիշ կէտի վրայ լաւ է ուշ զարձանել, արեւու դիրքն է այդ․ այլ ոչ թէ տեսողականի օրինաց նկատմամբ, այլ ճաշակի։

Եթէ նկարուողին ճակատը տալու ըլլանք արեւու լոյսն՝ առարկայականն չլինալիր, սակայն արուեստաւոր չէ այդ լոյսն՝ Վասն զի այսու կը ջնջուի այն չուքն՝ որ պատկերին կեանք կուտայ եւ կեւէջ. ցայտ տալով նկարինս Վասն զի չափազանց լոյսն ընկեր է պակաս լոյսին. ոչ մին եւ ոչ միւսն. միոյն տուած նկարն կը նմանի առանց կրակարանի կրակի, միւսինն՝ առանց կրակի կրակարանի. կամ աչքի՝ որ տեսութիւն չունի, կամ տեսութեան որ աչք չունի:

Ճաշակաւոր դործի մը անհրաժեշտ բլլալով արեւն, ընդհանուր կանոնէն դուրս՝ որ իրերն քիչ մը կողմնակի լուսաւորել կ'ընէ, արուեստաւորին ճաշակէն կախումն ունի իւրաքանչիւր նիւթոց համեմատ լուսոյ գիրքն ուղղել. Այս ինչ չէնքն իր կողմութեան եւ դարդերուն թուոյն եւ փափկութեան համեմատ թիթեւ ստուեր կը պահանջէ, միւսն՝ միաձեւ եւ ուղիղ երևալով կողմնակի լուսաւորուելու է, որպէս զի ամենաթիթեւ ցցուածք՝ երկար ստուերով չէնքն միաձեւ ճապաղութիւնն բարեձեւեն. Այս ինչ տեսարանն իր հակադիր երեւութով ջրոց ու լերանց փոփոխ տեսլաման կրնայ ճակատէն լուսւորուիլ. մինչդեռ այդ անճաշակ կը մնայ՝ եթէ կողմնակի ծառերու ըստ ուրեք չերկարին. Բարձր ու լայնանիստ աշտարակ մը՝ բոլորովին լուսով ողողուած՝ միապաղաղ երևելով մ'է. մթնշաղն (clair-obscure) կ'ամօքէ եւ գեղեցիկ կամ աղղու կերպարան կուտայ:

Առաջին մակարդակներն ալ մեծ կարեւորութիւն ունին, թէ լուսաւորութեան եւ թէ գիրքին նկատմամբ. Պարզային համեմատ մթին կամ լուսաւոր ընելու է. Եթէ իրն ըստ ինքեան կարեւորութիւն ունի, առաջին մակարդակն իրը չբջանակ ծառայելու է. ընդհակառակն՝ երբ նիւթն հեռաւորութեան կամ աղքատութեան պատճառաւ անկարեւոր է՝ առաջին մակարդակն լրացուցիչ մասերով փոփոխուել է զայդ. Փոշեկոյ ճամբայ մը, միապաղաղ մարդպետին մը, ըստ զրիցն ոտուեր ընդունելով կրնան գեղեցկանալ, քար մը, ծառ եւայլն միջամեղով. Ծովեղերքի միաձեւութիւնն կրնայ կոտրիլ որ եւ է չնչաւորի կամ նման իրի յաւելմամբ:

Ձրուշանալու է երկու մակարդակներն միանգամայն ծանրաբեւեռելէ. Եթէ ծովը պիտի նկարենք եւ տիւռնքը, մին կամ միւսն իր ամայութեան մէջ ձգելու է. եթէ նաւեր ծովու աւայութիւնն կոտրեն, տիւռնքն ամայի թողլու է. եթէ տիւռնց

մօտ լողացողներ՝ ևւ. կամ այլ խնչ կայ, անհունութիւնն նստե-
րով ու. կայմերով խճողելու չէ:

Նոյն բանն ընելու է՝ եթէ տղատ օդոյ մէջէն խռմը մը
նկարուի, ևնթակայն միաձու ևւ. դարտակ ըլլալու է, որպէս զի
սուչն չգրաւէ:

Որ ևւ. է ժամանակ անցարիւր ևւ. ծանր հակադրութենէ ըզ-
գայ կենալու է. վասն զի աչքն յինքն ձգելով՝ ընդհանուր ար-
զիւնքն՝ որ զլիսուր խնդրելին է՝ կը կտրուածնէ:

Եւայ ՚ի նիւթին ընարութենէն իր զրից զալով՝ ոչ թէ մեզ-
լըն՝ այլ հարկւրամեղըն անգամ կարելու է յննել. վասն զի մի
քանի հարկւրամեղի խտորումն՝ նոյն նիւթին ուրիշ կերպա-
րանք կուտայ: Մեծադրծութիւնք՝ որոց երեք քստորդն լու-
սուորում է՝ մերձակոյ ճամբուն լուսոյն վրայ կ'աղցեն, որով
մի մասն կիսատուերի մէջ՝ միւսն՝ ամենին կարելուին ցայտե-
լով գուրա: Գիւղական պալատ մը ծառերու պսակաւ կրնայ
զեղեցիկանալ, զրից ևւ. տեղւոյն համեմատ անձինքն բաժնելով
Նոյնպէս ջրոց հայելին, պարտէզներու՝ լուսերու՝ գետերու գե-
ղատներին, որոնց արուեստապէս աչքն միայն կրնայ հրապոյրն
նկատել:

Երկնքի ևւ. օդոյ խնդիրն՝ որով արուեստաւոր միտքն եր-
կար կ'ըզրադին, կը թողունք. վասն զի շատ հետուն կը տանի
զմեզ: Հիմակ սովորական եղամ է պատկերներու մէջ տեսակ
մը վառուկ թեթեւութիւն: Կասկած չկայ որ պատկերին մէջ
տեղ տեղ բացարձակ անօտութիւն պահելով՝ նկարն ամբող-
ջովին նոյն մակարդակին վրայ չըլլալով՝ մեր աչքին տեսու-
թեան հետ աւելի ներդաշնակ կ'ըլլայ: Մեծ թաղանթի
գործածութիւնն վայրկեանական նկարն զիւրացունելով հանդերձ
այս տառեկութիւնն ալ ունի: Կարելուին է պատկերին որ մա-
սերն անօր պահելն զիսնալ ու ճշդել: Աւելորդ է ըսել՝ թէ
մեծակերպ չէնքն առաջին մակարդակին վրայ զլիսուր տեղը
գրաւելու է, մինչդեռ չնչաւոր ատարկայից մէջ՝ առաջին մա-
կագոյններն զլիսուր կէտին վրայ, երկրորդն կրնայ զանց
ըլլուիլ: Որչափ ալ մեր սովորական քննութեանց կարգէն զուրա
համարուի այս, վասն զի այնպիսի ժամանակի մը մէջ յարմ
լուսանկարն այլ ևւ. ամեն կողմէ նորանոր զիւսերով ու. զիւ-
րութեամբ լուսաւորում՝ հասարակաց զուարճութիւն եղամ է,
տակայն աւելորդ չէ. վասն զի երկու պարագայս ստակիներու
մէջ՝ թէպէտ ևւ. օտարի մը աչք մեծ խախի ևւ. կամ ընտա գո-

նազանութիւնն չգտնեն ու անհոգ մնան, սակայն արուեստաւորն զիտէ իր փոքր ծածուկովն արդեանց մէջ մեծ խախնցոյց տալ իբր արուեստաւոր զիտնալու է թէ ինչ է լուսանկարի մատուցած ծառայութիւնն զիտութեան եւ արուեստից ամեն օր իբր սիրօղ՝ այլ խղճիւ սիրօղ՝ իր պատկերացոյցն ճաշակաւոր արուեստի հաւաքածոյ յարդարելու է. որու համար աւելի մտաւ զիր աշխատութիւնն ու անխոնջ փորձ պէտք է՝ քան պարզ իտութիւնն:

Այս տեսութիւնք յայնստպէս գէթ մեծաւ մասամբ լուսանկարի գրուածոց եւ պատկերահանի եւ հկարչի գրոց մէջ պարզուած են. ուստի այս համառօտ խօսքով մի քանի բարեկամներու ուշադրութիւնն կ'ուզենք զարթոյցանել՝ որք ընդհանրապէս ամեն լուսանկարներու պէս զիտական գործողութիւններով պաշարուած արուեստի ճաշակն կը մոռնան:

Լուսանկարի մէջ լուստօրութիւնն ու զիրքն այնչափ փափուկ արուեստ է՝ որ զբաղողին միտքն կը լուստօրէ նորանոր զաղափարներով եւ զիտողութեանց ասպարէզն կ'ընդլայնէ, կատարելապէս մտաց յաջողակ մարդանքն է:

Որչափ ալ մեքենական արդեամբ պատկերն կը տեսնուի՝ սակայն գործողին ձեռքին ուղղութիւնն տեսող արուեստական զգացմունքն յայնի է անոր մէջ. արուեստի սէրն առարկային ընտրութենէն կը ճանչցուի:

Լուսանկարն կերպով մը իմաստնայն խօսքը կը յիշեցունէ՝ այսինքն՝ զեղեցիկն ճշմարտին պատկերացումն չէ, այլ ըստ Պլատոնի՝ որ կը կ'ըսէ, զեղեցիկն ճշմարտին փայլն է:

Օր. II. 8.

Աստղաբաշխական

Տարւոյս ամառն սկսաւ 8/20 յունիս 10թ. 37վ. երեկոյն.
 ևւ 22 սեպտեմբեր 1թ 13վ երեկոյն կ'աւարտի. պիտի տեսէ
 93 օր 14 ժամ 36 վայրկեան: Չորս եղանակներէն ամենէն եր-
 կարն: Այս տարի Չմեռն սկսաւ 22 դեկտեմբեր (1895) ժամ 1
 վայրկ. 48 աստուածուն.

Գարունն՝ 20 մարտ 1896 աստուածուն 2թ. 32վ.

Ամառն՝ 20 յունիս երեկոյն 10թ. 37վ.:

Աշունն՝ 22 սեպտեմբեր երեկոյան 1թ. 13վ.:

Որով այս տարւան եղանակաց անողութիւնն է.

Չմեռն՝ 89 օր, 0 ժամ, 44 վայրկեան.

Գարուն՝ 92 » , 29 » , 5 » .

Ամառն՝ 93 » , 14 » , 36 » .

Աշուն՝ 89 » , 18 » , 25 » .

Տարւէ տարի այս թուոց մէջ զոյզն փոխութեանք կը
 տեսնուին, մոլորակային վրդովմանց պատճառաւ. այսպէս յա-
 ջորդ տարիներու մէջ պիտի ունենանք.

(1897) Չմեռն՝ 89 օր, 0 ժամ, 47 վայրկեան.

Գարուն՝ 92 » , 20 » , 7 » .

Ամառն՝ 93 » , 14 » , 26 » .

Աշուն՝ 89 » , 18 » , 24 » .

(1898) Չմեռն՝ 89 » , 0 » , 54 » .

Գարուն՝ 92 » , 20 » , ... » .

Ամառն՝ 93 » , 14 » , 27 » .

Աշուն՝ 89 » , 18 » , 25 » .

Այս նիւթին վրայ ամենէն կարեւոր դատողութիւնն է՝ թէ
 մեր այս դարուն մէջ ևւ մեր հիւսիսային կիսագնդին համար
 տաք եղանակներն յրաւէն աւելի են. այսպէս.

(1896) Գարուն ևւ Ամառն՝ 186 օր, 10 ժամ, 33 վայր.

Աշուն ևւ Չմեռն՝ 178 » , 19 » , 11 » :

Տարրերութիւնն է 8 օր, 8 ժամ, 38 վայր.:

Սակայն միշտ այսպէս եղած չէ եւ պիտի չըլլայ այսպէս մեր տաք եղանակաց այս երկարութեան պատճառն՝ ամառուան առաջին օրերուն մէջ Երկրիս Արեւէն ամենէն հետի ըլլալն է եւ ամենէն յամբ ընթացք տնկնալն։ Այլ այդ արեւէն ամենէն հետու եղած կէան զարնան կէտին համեմատ կը տեղափոխի։ Դէպ այնպիսի ժամանակ կը զիմենք՝ յորում զարուհն ձմեռան պիտի հաւասարի տեւողութեամբ, եւ աշունն ամառան Ասկէց վեց ու կէս զար առաջ՝ 1251ին՝ աշունն եւ ձմեռն նոյն տեւողութիւնն տնկէն եւ զարուհն ու ամառն՝ նոյնչափ։

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՍՐԲՈՒՀԻ ՄՈՂՆԻԳԱՅԻ

ԹԱՐԳՄԱՆԵՅ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ Վ. ԱՐԻԿԵԱՆ

(Շապուհակաբխն. Տեւ թիւ 4 է. տարւոյ)

ԳԼՈՒԽ Ժ

Աբղուհի Մանդակի ագոթքները կը սկսին լսելի ըլլալ։ — Սպասու-
նաթի հոգւոյն վրայ ճշմարիտ լուսոյ առաջին նշոյլ մը կը նշմար-
ուի։ — Ասրը Ամբրոսիոսի եւ Աբղուհի Մանդակի կողմանէ 'ի
գործ գրուած հնարկմաց միջոցներուն ազդեցութիւնը։ — Փո-
թորիկ։ — 385

Ինչպէս նախընթաց Պիտուն մէջ տեսանք, Աբղուհի Մա-
նդակ ոչ միայն իւր սրբին մէկահզ կ'առնէր սուրբ Ամբրոսիոսին
տեսութեան նրկալու համար, այլ նաեւ սրբոյն քարոյնները լը-
սելու համար ալ չքամնէր զանիկայ իւր քովէն։ եւ ասոր վրա-
յօք ուրախ է որ Օղոստինոսի կողմանէ ընդդիմութիւն մը չը
տեսնար, ժանաւանդ թէ գեւ մայրը Միլան չեկած, ինքը չառ

անգամ այն քարոզներու զացած էր, հասնելով Ամբրոսիոսին զիսմ խօսակցութիւնը Միլանու մէջ գեռ կը ցուցուի այն ժարմարինէ ամպինն ուսկից սուրբ կը քարոզէր, եւ 385 եւ 386 ին սուրբ եպիսկոպոսն այն ամպինը ելած չէր առանց ունենալու իրեն զիմացը Արթուհի Մանիկան եւ քովը՝ «այնքան ուրախուսաց որդիւն»:

Բայց զմիտաւար Օգոստինոս սուրբ Ամբրոսիոսին քարոզներէն օգտու քաղելու համար հարկաւոր եղած տրամադրութիւնը չունէր, մի միայն հետաքրքրութիւնը զօհայնելու, եւ ոչ թէ ճշմարտութեան համարն սորվելու նպատակաւ. եկեղեցի կ'երթար՝ «Ամբրոսիոսը լսելու կ'երթայի, կ'ըսէ, ամէն անգամ որ ժողովրդեան կը քարոզէր, բայց մէ տղիւ զիտաւարութեամբ մը, այլ անձամբ դատելու համար թէ իրօք արժանի էր պերճախօսութեան համար ստացած համբաւին: Երկար ժամեր կ'անցնէի հոն իւր քարոզները լսելու համար, չէի ձանձրանար զներք լսելէն, նա մանաւանդ կը հիանայի անուշ խօսակցութեանը վրայ՝ այսու ամենայնիւ ըսածներուն սոսկ արտաքին ձեւին ուշադրութիւն ընելով, կ'արհամարհէի անոնց խորին իմաստը»:

Ահաւասիկ այս զիմամբ միայն Օգոստինոս սուրբ եպիսկոպոսը լսելու կ'երթար. ուստի թէպէտ եւ իւր հօգույն մէջ երկնային յոյժը թափանցելու համար կարեւոր եղած պայմանները չունի, այսու ամենայնիւ ակամայ իրեն պիտի թափանցէ. արդէն սկսած է աղգել անգղալի եղանակաւ անոր հօգույն վերայ: «Թէպէտ եւ սուրբ եպիսկոպոսը մտիկ ընելով, կ'ըսէ, ամենեւին ըսած ճշմարտութիւնները սորվելու հոգ չէի ըներ, եւ խօսակցութեանը արտաքին կերպին միայն մտադիր էի, սակայն՝ որովհետեւ անբաժանելի են իմաստները բառերէն, կարելի չէր որ իմաստներն ալ բառերու հետ սրտիս մէջ չապտուորուէին. լոյսը ուշադրութիւնս հասին վայելուչ սփն վրայ հրաւիրելով կը սկսէի ձանձնալ մի եւ նոյն ատեն ճշմարտութեան զօրութիւնը»:

Ուստի այն զուարճալի քարոզութիւնէ Օգոստինոսի մեղքը կը սկսի արթննալ. բայց այն ներքին փոփոխութեան վրայ ինքն եւ ոչ իսկ կ'անդադրապահայ, որովհետեւ լուսոյ այն առաջին նշանը չատ անուշ եւ չատ մեղմիկ կերպով կ'իջնար տնոր հօգույն վրայ: «Նախ եւ աստ՛ջ, կ'ըսէ, այնպէս մը երեւցաւ ինծի որ Ամբրոսիոսի սորվեցուցած բաները կ'ընային իրա-

սլէս պաշտպանուիր. եւ ասոր վրայ համոզուեցայ որ ուղղափառ հաւատքը պաշտպանելն մեծ յանդիմութիւն մը չէր սեպուեր, ինչպէս առաջ եւ կը կարծէի, եւ անիրաւ էր նմանապէս այն ծուռ կարծիքս որով կը պնդէի թէ անկարելի էր պատասխան տալ անոնց որ հենդիմութեամբ եւ ծաղրածութեամբ սուրբ կրօնքը կը նախատէին. Ամբոսիոսի լսելով՝ ոկսայ դատապարտել զանոնք»:

Ահաւասիկ լուսոյ առաջին նշոյլ մը. եւ իւր միտքը լուսուս հասկցնելու համար կը յարէ՝ ըսելով. «Մեծ հաճութիւն կը զգայի սուրբ Ամբոսիոսի քարոզներէն. թէպէտ եւ այն ժամանակ զեռ ամէն ըսածներն իրօք ճշմարտութիւն ըլլալն չէի զիտեր, սակայն կը հասկնայի զէթ որ այն սորվեցուցած լսանքն անկարելի բաներ չէին»։ Եւ քիչ մը ետքը կ'աւելցնէ. «որչափ ալ կ'աթուղիկէ Եկեղեցւոյն վարդապետութեան ճշմարիտ ըլլալը չէի զիտեր, բայց հիմա ապահով էի որ իմ խեղճատակ ամբաստանութիւններուս եւ ոչ մին կը վարդապետէր։ Ուստի լի ամօթով նախապաշարմունքներս մէկիկ մէկիկ կը փճանային, եւ ներքին ուրախութիւն մ'ալ կը զգայի մտածելով որ այն ուղղափառ Եկեղեցին, որուն զիրկը ծներ եւ ազայութեանս ժամանակ Յիսուսի անունը սորվեր եւ ճանչցեր էի, իւր դաւանութեանը մէջ անշնորհ կամ անվայել բան մը չէր պարունակեր»։

Հիմա յայտնի կը տեսնուի թէ ինչ կերպով կը յեղափոխին Օգոստինոսին դադափարները։ Ամէն օր աւելի զարմացմամբ կը նկատէ թէ որչափ հեռու են իւր թիւր կարծիքներն Եկեղեցւոյն վարդապետութիւններէն. սուրբ զրոյց այն վկայութիւններն՝ որոնք նախ անտեղի եւ անիմաստ երեւցեր էին իրեն, հիմա հասկնալով անոնց ճշմարտութիւնը՝ գեղափայլ վայելչութեամբ մը կը ճօխացնեն իւր խորհուրդները։ Կը հասկնայ նմանապէս որ Եկեղեցին ոչ միայն չսորվեցնէր այն խել մը վարդապետական չինձու խնդիրներն՝ որոնք ասեմ մը իւր ծիծաղը եւ սրտմտութիւնը շարժեր էին, այլ մանաւանդ թէ անոնց բոլորովին ներհակը կը վարդապետէր։ Ուստի այն անթիւ գծաւորութիւններն՝ որոնց վրայ ասեմօք զլուր յողնեցուցեր էր, այսօր ինքնիրեններն կը լուծուին, եւ իւր բնական ուղղամտութեամբ կը սկսի ամէնալ անիրաւ զրպարտութեանցը վրայ, որով ամբաստանած էր ճշմարիտ Եկեղեցին։ «Կ'ամէնայի, կ'ըսէ, յանդուգն եւ անիրաւ զատողութեանցս վրայ. վասն զի այն ժա-

մանուկ ոչ ուղղափառ կրօնքին դէմ, այլ յանցաւոր երեւակա-
յութեանս փուճ զաղափարացը դէմ հաջեր էի: Այս քաղցրա-
նշոյլ բայց անղզայի լուսոյ առաջին կայծին կը յաջորդէ պայ-
ծառազոյն լոյս մը:

Օգոստինոս միտքը կը փնէ որ սուրբ Ամբրոսիոսին քարոզ-
ներուն հետեւելով, ուղղափառաց ճշմարտութիւնը հետազօտե-
լու համար զործածած եղանակը լաւ մը քննէ: Մեծ կ'ըլլայ
զարմանքը տեսնալով որ ուղղափառք կը պահանջեն որ մարդ
հաւատք ընծայէ նաեւ այն տեսակ բաներու որոնց համար
բնական խելքը զլիսովին չզօրէր, ճանչնայ որ կան անթիւ ան-
համար բաներ որոնք մարդկային մտաց անհասանկի են, եւ
խոնարհի յարգութեամբ անոնց առջին, խոստովանելով իւր մը-
տաց եւ իմացողութեան անբաւականութիւնը. ահաւասիկ այս
է ուղղափառաց հաւատքը հետազօտելու զլիաւոր սկզբունքը:
Նսխ եւ առաջ այս սկզբունքը հերետիկոսաց զործածած
զրուծենէ աւելի խոհեմ եւ անկեղծ կ'երեւայ Օգոստինոսին:

«Որովհետեւ, կ'ըսէ, ամէն բան ստուգելու եւ դատելու
համար, ամէն բան հետազօտելու եւ քննելու համար բացար-
ձակ անզատութիւն տալով կը պարծենային. զիւրահաւան եւ
թեթեւամիտ կ'անուանէին այն մարդիկն որոնք խելքերնին
չհասած բաներու հաւատք կ'ընծայէին. եւ այսու հանգերձ շատ
մը խնդիրներ կ'առաջարկէին որոնց ապացոյցը թէ չէին կրնար
տալ, եւ թէ ամբարտաւանութեամբ կը պահանջէին որ իրեր
ճշմարիտ ընդունուին»:

Օգոստինոս իւր սրտեւս նայուածքովը հերետիկոսաց պա-
հանջմանց հակառակութիւնն եւ ամբարտաւանութիւնը կը տես-
նայ: Իսկ ուղղափառաց սորվեցուցած եղանակը ոչ միայն ա-
ւելի խոհեմ եւ անկեղծ կը զատէ, այլ նաեւ ճշմարտութեան
նշոյլ մը կը նշմարէ հոն, եւ կ'ըմբռնէ մարդկային բնութեան
հետ ունեցած նշանաւոր համաձայնութիւնը: Բայց թողունք որ
Օգոստինոս խափ, եւ իրեն հետ աստիճան աստիճան մինչեւ
կատարեալ լուսոյ մէջ մտնանք:

«Ստուգիւ նայեցայ որ խել մը բաներ կը հաւատայի ու-
րոնց ակամաառես վիպ չէի եղած, եւ ինձմէ շատ սուաջ պա-
տահած անցած էին. օրինակի աղաղաւ այն անհամար զէպքերը
զոր պատմութեան մէջ կարդացեր էի, այնքան երկիրներ եւ
այնքան քաղաքներ՝ որոնց անունը միայն լսել էի. անթիւ
զիպուածներ զորս բարեկամներս, բժիշկներն եւ այլք պատմած

էին, և իբրեւ ճշմարիտ ընդունած էի զանոնք, եթէ այս այսպէս չըլլար, աշխարհքին մէջ կենցաղավարելն անկարելի պիտի ըլլար: Կը հաւատամ հաստատուն հաւատաբով որ ևս Պատրիկոսի և Մանիքայի դուռակն և՛ բոլոր ուսկի՛ց կրնայի գիտնալ այս բանս թէ որ ալոյց վկայութեանը չհաւատայի: Աւրեմն եթէ ու և իցէ կենցաղավարութիւն, թէ՛ զգայարանայ ըլլայ, թէ՛ մտայ թէ՛ սրտի և թէ՛ աշխարհային կեանքը կարելի չէ առանց հաւատքի, այսինքն առանց ճշմարտախօս անձի մը վկայութեան հաւատ ընծայելու, և եթէ այս բանին վրայ միայն կը կայանայ մարդկային կենաց էութիւնն և վայելչութիւնը, ինչո՞ւ համար արդեօք նոյն հիման վրայ չկարենանք հաստատել գերբնական և աստուածային կենաց օրէնքը, պատուաբոլորութիւնն և երջանկութիւնը: Մինչդեռ մարդս աշխարհք զալով կը ստլիք ամէն բան իւր մօրմէն, իւր հօրմէն և իւր դարէն: Ինչո՞ւ համար հօրովի բան մ'ալ իւր Աստուծոմէն: Առաքի թէ որ Աստուած իրօք խօսած է մարդու, ինչ կը մնայ իրեն ընել, և թէ ոչ ահանջ կոխել, հաւատալ և վստահութեամբ զրուխ ծընել սօրվնցոյցած բաներուն, և այն հիման վրայ որ հաստատած ենք ընտանիքը՝ քարեկամութիւնն և ամէն ագնի և սուրբ մանրմտութիւնները, մի և նոյն հիման վրայ ալ հաստատելու ենք կրօնքը:

(Շարադարեղի)

ԿՈՄԻՏԱՍ Ա. ՈՍԿԵԱՆ

ԱՌՁԵՌՆ

ԲԱՌԱԳԻՐՔ

ՀԱՅՆԵՐԷՆ-ԳԱՂՂԱՆԵՐԷՆ

Նոր ապագութիւն (երկրորդ)

Ուղղեալ եւ յաւելեալ

աւելի քան 50000 քառ, ոճ եւ այլն,

Սոյն օգտակար դործ՝ կը բովանդակէ հայերենի ընթացիկ բոլոր բաւերէն զատ՝ գիտական եւ արուեստական բազմաթիւ բառեր, ոճեր եւ տապաւաններ, իրենց գաղղ. թարգմանութեամբն: Բառից զանազան առումները բացատրուած են բազմաթիւ օրինակօք:

Գործոյն վերջն աւելցուած է գաղղ. լեզուի անկանոն եւ պակասաւոր բայից պարզ ժամանակներու ցանկն՝ հանդերձ պիտանի եւ կարեւոր ծանօթութեամբք: Էջ իւր 1000, ընտիր թուղթ, մաքուր ապագրութիւն:

Դին	{	գորաւոր քառուոյնէ գահեկան	25
		լաթակազմ	» 27
		կիսակաշի	» 32

Կեդրոնատեղին է Յ. ՄԱՏԹԷՈՍԵԱՆ վաճառատուն, թիւ 27, Ֆիննաննըլար, Կ. Պօլիս: Կը գտնուի Պ. ՊԱԼԵՆՅԻ եւ բոլոր հայ գրավաճառաց քով, ինչպէս նաեւ Բերա, Մեծ փողոց, ՎԱՅՍԻ եւ ՔԱՅԼԻ գրավաճառանոցները, եւ Ղալաթիա Մանմուտիէ ճառուտի, թիւ 42, ՌՕՄԱՆ եւ ԸՆԿ, թղթա-վաճառանոցն:

ՊԱՏԿԵՐ տասն է. հինգ օրը մի անգամ կը հրատարակուի:

Բաժանորդագրութեան տարեկան գինն է
Կ. Պօլսոյ համար 40 դահեկան.
Գաւառաց եւ օտար երկիրներու համար
քղթատարի ծախքն ի միասին հաշուելով 50 « «

Իշխարանչիշր քիշ 2 դահեկան

ՊԱՏԿԵՐԻ խմբագրատունն է ի Բերա ,Նեշիլ փողոց
Թիւ 1 , ուր պետք է դիմել բաժանորդագրութեան եւ քերթից
վերաբերեալ այլ ամենան խնդրոց համար :

RÉDACTION DU BADGUERE

Constantinople, Péra, rue YËCHIL N ° 1